LENGYEL EMESE

Adalékok a magyar operett történetéhez: Buttykay Ákos (1871–1935) operettművészete

„[…] zenéje nem operett a szó mai értelmében, de igenis az a jövendő zenéje tekintetében”

Buttykay Ákos (1871–1935)[1] zeneszerző a magyar operettjátszásban betöltött pozíciójának vizsgálatát már csak a tény is indokolja, miszerint az operett egyik otthonának, a Fővárosi Színháznak[2] 1922. decemberi megnyitóján Heltai Jenő beszédét egy Buttykay-operett, méghozzá az *Olívia hercegnő* követte. Első operettjétől – *A bolygó görög*, 1905 – nemcsak a hazai, hanem a külföldi könnyűzenés színpadok egyik sztárja. Pályája fokozatos ível felfelé, ismert, illetve elismert szerző. Kortársak visszaemlékezéseiből, interjúkból tudjuk, hogy Beöthy László, a magyar magánszínházi szféra befolyásos színigazgatója javaslatára kezdett el próbálkozni az operett műfajával: „[…] Beöthy László így szólt hozzá: »Ákos, operettet kell írnod a Király Színháznak!« A fiatal művész szinte ijedten hárította el magától a gondolatot: »Operettet, én?... Soha!... Nem is értek hozzá!...«”.[3]

Buttykay Halmin látja meg a napvilágot 1871 júliusában, 1935-ben Debrecenben éri a halál. Mint oly sok operettkomponista, elsőként ő is idegenkedik e műfajtól. Zenei tanulmányait Weimarban kezdi meg, ahol másfél évet tölt el 1893–84-ben.[4] Ekkor Bernhard *Stavenhagen a mestere*.[5] Ezt követően a Zeneakadémia hallgatójaként folytatja a zenei képzést.[6] Zeneteóriára Herzfeld Viktor tanítja, a hangszerelés művészetét pedig Szabó Xavér Ferencztől sajátítja el.[7] Pályájának hajnalán nem az operett műfajában mozog otthonosan – bár érdemes kiemelni, hogy a magyar operettstílus azokban az évtizedekben kezd megszilárdulni –, főként szimfóniákat szerez. A korabeli lapok tehetséges szimfonikus szerzőként hivatkoznak személyére. Az sem meglepő, hogy nem válik el élesen e két alkotói korszak, hiszen már elismert operettszerzőként is vissza-visszatér a zenekari művek világába. Érdemes megnéznünk néhány korabeli kritikát és beszámolót. Egyrészt érdekes, hogy némi pátosz bújik meg a sorok között, másrészt e források rávilágítanak arra is, hogy már életében ismert és elismert szerző és zongoraművész Buttykay. Tehetségére hamar felfigyel a szakma. Thomán István (1862–1940)[8] tanítványaként kapcsolódik be a magyar zenei életbe, koncertezik (a legkorábbi ilyen esemény a források alapján 1892-es)[9], ígéretes zongoraművész-tanulóként hivatkoznak rá.

A forrásfeltárás során olyan sajtócikkek – interjúk, beszámolók, kritikák – közül válogattam[10], melyek segítenek elhelyezni Buttykay Ákost a magyar operettirodalomi palettán. Ugyanis nem feledkezhetünk meg arról, pályája egybeesik azokkal a komponistákéval, akik az operettkánonban bennmaradt szerzők, műveiket a mai napig játsszák a világ zenés színpadain. Ilyen zeneszerző például Lehár Ferenc, Kálmán Imre, illetve Huszka Jenő is. Operettkomponistaként az 1900 és 1918 közötti operettkorszakban kerül közel a könnyű műfajhoz, mely kétségkívül a magyar operett aranykora.[11] Más csoportosításokkal is találkozhatunk, például Winkler Gábor – elsősorban ismertterjesztő – kötetében a századelő 1900 és 1920 közötti időszakban emeli ki, vagyis a századelő magyar művészei közül Huszka Jenő és Kacsóh Pongrác mellett említi Buttykayt.[12]

Utóbbi szerzővel közösen is alkotnak (*A harang*, 1907, szövegkönyv: Pásztor Árpád). Az 1880-as évek elejéig főként francia szerzők művei kerülnek színpadra Pest-Budán, majd Budapesten.[13] Az operett magyarországi alakulása és Buttykay karrierjének szempontjából is lényeges állomás a Király Színház megalapítása. A teátrum 1903. november 6-án kezdi meg a működését. Az első évadok azonban viharosra sikerülnek (főként anyagilag) a közönség mérsékelt érdeklődése miatt. 1904 novemberében bemutatják a Kacsóh Pongrác, Bakonyi Károly és Heltai Jenő által jegyzett *János vitéz* című daljátékot[14], ami végre meghozza a várva várt sikert.[15] Nem feledkezhetünk meg arról, hogy már a sikeres Király Színházban kezdődik Buttykay karrierje.

Számos zenekari művet jegyez, de ezúttal Buttykay színpadi műveire helyezzük a hangsúlyt: mesejátékot, legendát és számos operettet írt. Elsősorban sajtóforrások segítségével rekonstruáltam valamennyi operettjének korabeli fogadtatását, így domináns a zenére irányuló kritika.

A bolygó görög (1905), *A csibészkirály* (1907), *Az ezüst sirály* (1920), *Olivia hercegnő* (1922), *A császárnő apródja* (1925) című operettek dicsérik Buttykay munkáját. 1909-ben feleségül veszi Kosáry Emmát (Emmit, Emmyt) (1889–1964).[16] Operettjei ősbemutatóin többségében felesége alakítja a primadonna szerepét, korántsem elhanyagolható motivációs tényező az operettszerzésben a Kosáry primadonna személye.

A bolygó görög háromfelvonásos operett, melynek szövegét Pásztor Árpád jegyzi, az ősbemutatóra 1905. október 19-én kerül sor a Beöthy László igazgatása alatt álló Király Színházban. A kritika főként dicsérő szavakkal illeti a szerzőt. Megjegyzik, hogy nem a megszokott operettstílust, zenei formát alkalmazza a komponista: „Lelkesedéssel, tudással és rendkívüli szárnyalással játszottak, mintha tudták volna, mert átérezték, hogy valami újnak, valami elragadónak a szószólói. És ebben igazuk volt. Buttykay zenéje nem operett a szó mai értelmében, de igenis az a jövendő zenéje tekintetében. Oly eredeti, oly szép és oly szívhez szóló, hogy feltétlenül hatást gyakorol mindenkire és így nemcsak hosszú, tán soha el nem pusztuló életet biztosít *A bolygó görög* operettnek, hanem egyben új iskolát teremt, mert bizonyos, hogy a talentumos zeneszerzők mintául fogják venni a Buttykay teljesen új zenei formáit."[17] Más bírálók is Buttykay talentumát emelik ki: „Olyan librettót adott Pásztor Árpád Buttykay Ákosnak, amely kiválóan hozzáillik Buttykay zeneszerzői egyéniségéhez. Buttykay a legnagyobb dekoratív zeneművészünk. Zenekari színei ragyogók. Napfényben fürdik, teljes világításban pompázik Buttykay Ákos zenekara. Már eddigi, szimfonikus tartalmú munkáiban is drámai akcentusokat találtunk. *Salammbó* szimfóniája valóságos opera – szöveg és színpad nélkül. *A bolygó görög* zenéjében megmutatta Buttykay Ákos, hogy milyen szuverén mestere a művészi ökonómiának. Az operettszínpad, az operett-zenekar eszközei szegényesebbek, egyszerűbbek és primitívebbek, mint az a hatalmas apparátus, amellyel a modern szimfonikus dolgozik. Buttykay a rendelkezésére álló csekélyebb anyaggal is óriási, igazán művészi, mély hatást tudott produkálni. Zenekara csillog, ragyogó zenekari virtuozitása csodálatraméltó erővel fokozza az operett-zenekar kifejező képességét."[18]

A csibészkirály, melynek librettóját Széll Lajos jegyzi, 1907-ben hódítja meg a magyar közönség szívét, főszerepben a híres Zsazsával, azaz Fedák Sárival. A premiert február 21-én tartják a Király Színházban. Zenéjét szintén a korabeli kritika segít feleleveníteni: „Amilyen rafinált és élelmes kidolgozású a szöveg, olyan finom és nemes ércű ez a zene. Poéta-munka. A mi operettzenénk olyan tehetségek jelentkezésével, mint Kacsóh Pongrác, meg Buttykay Ákos fejlődésének most egy igen szép korszakát [éljük], és Buttykay a *Csibészkirály* zenéjében néhány gyönyörű számmal gazdagította

ennek a korszaknak legjava termését. [...] Nem esik rovására a Buttykay művészi komolyságának, hogy ez a muzsikája populárisabb is, mint amilyet eddig írni szokott. Lehet igazán szép az is, a mi mindenkinek tetszik."[19] A kritikusok nagy jövőt jósolnak ennek a darabnak is: „A zene nemes, magasan szárnyaló, költői munka, amely dallamosságával feltétlen népszerűségre számíthat. [...] A zene elejétől végig valóságos halmozása a pompásabbnál pompásabb melódiáknak, amelyeket fütyülni fog rövidesen mindenki."[20]

A számítások csakugyan helyesnek bizonyulnak, ugyanis 1919-ben újra színre kerül a darab, amikor a színházak többsége a régen bevált sikereket tűzi újra és újra műsorra: „Repríz volt múlt héten a Király Színházban, de valóságos bemutató számba ment ez a repríz, mert bizony a mai színházi közönségnek csak igen kis hányada emlékszik még azokra az időkre, amikor ugyanezen a színpadon játszották *A csibészkirály*t. Tizenkét évvel ezelőtt mutatta be ezt az operettet a Király Színház és azóta kissé megfeledkeztek a budapestiek a kis Daisyről, a kedves Grolmusról, a mulatságos Gámeczről és a darab sok más vidám figurájáról, melyek most frissen, mintha nem is tartózkodtak volna hosszú éveken át a színházi könyvtár poros csendjében, új életre keltek."[21] *A csibészkirály* külföldön folytatta útját, 1916-ban New Yorkban kerül színre a Széll–Buttykay-operett.[22]

Néhány év kihagyás következik ezután, hiszen a szerző nem fejez be a következő években egy operettet sem. Ugyanakkor Buttykay nem tétlenkedik, számos más színpadi művet szerez, sőt a Zeneakadémia megbecsült tanára 1907 és 1922 között[23]. Az ott végzett munkáját operettjei külföldi bemutatói miatt otthagyni kényszerül, 1923-ban kitüntetéssel ismerik el pedagógusi tevékenységét.[24]

1920-ban az *Ezüst sirály* operettje kelt ismét nagy feltűnést.[25] A darab próbái 1920. január végén kezdődnek el a Városi Színházban, főszerepben Buttykay felesége, B. Kosáry Emma látható. A zenéről előzetesen az alábbi híreket közlik: „Akik már hallottak részleteket az *Ezüst sirály* zenéjéből, azt mondják, a közönség egészen új Buttykayt fog megismerni ebben a zenében."[26] A siker receptjét a Városi Színház jól eltalálja: „Mire e sorok megjelennek, negyvenezer ember nézte végig a Városi Színházban *Az ezüst sirály* előadását és nyolcvanezer tenyér verődött össze lelkes csattanással, hogy ünnepelje a darabot, a szerzőket és az előadókat. A hihetetlen arányokat öltött jegyelővételből és a nézőtér férőképességéből egyszerű szorzás útján lehet ehhez a számtani eredményhez jutni, sőt azt is meg lehet állapítani, hogy újabb két hét múlva a statisztikai számok a duplájukra emelkednek, vagyis így: nyolcvanezer néző, százhatvanezer tenyér… Annyi bizonyos, hogy rég nem volt már Budapesten olyan egyöntetű, nagy operettsiker, mint amilyen *Az ezüst sirály* bemutatóját követte."[27] Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy ekkoriban magánszínházi szervezetekről beszélhetünk, vagyis úgy működnek az operettjátszásra szakosodott teátrumok is, mint egy vállalkozás, azaz „for profit" módon. A darab hamar kitör az országhatárokon túlra is, nem csoda, hiszen a siker másik mérőfoka az, hogy egy-egy sláger átkerül-e a budapesti kávéházak „kínálatába", azaz, hogy a cigánybandák is előszeretettel játsszák-e a dalokat. Maga Buttykay nyilatkozik az operett külföldi pályafutásáról: „A Liebesrausch pompás előadásban kerül színre – mondotta Buttykay – a díszletek egyenesen szenzációsak. A harmadik felvonást Földes Imre teljesen átdolgozta és én két új zeneszámot is komponáltam hozzá. Az egyiket magyar szöveggel Király Ernő énekli. A főszereplőknek páratlanul nagy sikerük van. Mindennap táblás ház előtt megy a darab, amelynek századik előadása szeptember 28-án lesz. Erre az ünnepi előadásra a Wiener Werkstätte új ruhát készit Kosáry Emmynek, amelynek 250.000 korona az ára. A siker legjobb bizonyítéka az, hogy a Carltheater igazgatósága 1921. január 6-áig megújította a szerződést Kosáryval

és Királlyal. Ekkor fogják ugyanis kétszázadszor az *Ezüst sirály*t előadni. – Ezután Budapestre szándékozunk visszajönni, folytatni az előadásokat, ha Bodánszky, a berlini Metropolitan színház igazgatója nem fog ragaszkodni a berlini vendégjáték eljátszásához. Bodánszky ugyanis Kosáryval és Királlyal kötötte le az *Ezüst sirály*t. Múlt héten kezdtem meg a tárgyalásokat Mayerrel, a leghíresebb londoni színházi ügynökség főnökével. Anglia és Amerika részére már lekötötte az operettet, most még azt akarja, hogy a jövő őszi New York-i premieren Kosáry és Király játsszák el a főszerepeket angolul. A tárgyalásokat rövidesen befejezzük, a szerződés tíz hónapra fog szólni. A gázsi koronákban meg fogja haladni a 12 milliót. Sognini milánói színházi direktor Olaszország és Spanyolország részére vette meg az előadási jogot 18 ezer líráért. A bemutatót decemberre tervezik. Sognini megvette még az *Ezüst sirály* kottájának kiadási jogát is és rövidesen megjelenik német és olasz szöveggel."[28]

Itt közel száz előadást él meg az előadás, a New York-i premier 1923 októberében esedékes: „Az *Amerikai Népszava* beszámolójából közöljük az alább következő részleteket: Háromezer ember! A sok limonádé után. Ezután a kritika részletesen ismerteti a darab tartalmát, majd ezt írja: – Buttykay muzsikája a magyar zene legszebb alkotásai közé tartozik. Erről a muzsikáról külön kellene írni, még pedig hosszú értekezést. Buttykay a finom művészek ösztönszerű irtózásával menekül minden közhelytől, egy pillanatra sem útszéli és nem ír le egyetlen gassenhauert sem. A Kosáry belépője meglepően újszerű, érdekes, igazi kis zenei csemege; az első felvonás táncduettje tele van zenei humorral és hangszerelési ötlettel. Öröm, lelki felüdülés volt a Buttykay muzsikája, mestermű a sok limonádé után, amiket eddig hallottunk és amelyekkel majd minden showban inzultálják az embert"[29]

A Fővárosi Színház (Fővárosi Operettszínház) néven kezdi meg működését 1922. december 23-án az egykoron nagy sikereket megélt Fővárosi Orfeum, a ma jól ismert Budapesti Operettszínház, az operett egyik legnépszerűbb otthona. Új színházhoz új operett dukál, melyet Buttykay, Bródy Miksa és Földes Imre jegyez, címe: *Olivia hercegnő*.[30] 1922 novemberében a *Színházi Élet* a látványos, 95 szereplővel készülő új operett zenéjéről a következőket írja: „Buttykay Ákos legszebb melódiái keltek életre az *Olivia hercegnő*ben. A második felvonásbeli keringő még az *Ezüst sirály* híres slágerszámait is felülmúlja. Sok nagyszerű táncszám tarkítja a partitúrát, amelynek ritmikusan pattogó szövegét Bródy Miksa írta. De elég is lesz egyelőre ennyi az *Olivia hercegnő*ről. Még két-három hét és szemtől szemben láthatjuk Őfenségét, aki azután a lelkes fogadtatás után, amiben része lesz, bizonyára nagyon sokáig fog körünkben időzni. Amit szívből kíván neki mindenki, aki a szép zenét szereti."[31]

Szakmai visszhangot kap még *A császárnő apródja* című operett, melynek szövegkönyve körül szerzőségi botrány alakul ki, mindenesetre legtöbbször Faragó Jenő neve szerepel az beszámolókban.[32] Szintén Kosáry főszereplésével kerül színre a Király Színházban 1925. március 21-én.[33]

Jelen írás Buttykay Ákos operettjeit, azaz nem kanonizált műveket hivatott röviden bemutatni. A fókusz a szerző 1905 és 1925 közötti operettdarabjaira került, melyeket az egykorú sajtó tükrében ismertünk meg.

JEGYZETEK

1 SZÉKELY György szerk., *Magyar Színházművészeti Lexikon*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1994, 123.
2 1923. február 9-től Fővárosi Operettszínház néven működött a Nagymező utcában.
3 FARAGÓ Jenő, „Csak néki minden jót és szépet…", *Színházi Élet*, XXV. évf. 45. sz. (1935. november 3.), 11–13.
4 SCHÖPLIN Aladár, *Magyar Színházművészeti Lexikon,* Bp., Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, 1929–1931. https://mek.oszk.hu/08700/08756/html/szocikk/1018810.htm [Letöltés ideje: 2022. február 18.]
5 FALK Zsigmond, A nyolczadik filharmóniai hangverseny, *Ország-Világ*, XVIII. évf. 14. sz. (1897. április 4.), 221.
6 SZÉKELY, i. m., 123.
7 FALK, i. m., 221.
8 DOMOKOS Zsuzsanna, Thomán István, https://lfze.hu/nagy-elodok/thoman-istvan-1703 [Letöltés ideje: 2022. február 13.], Bartók is Thomán-tanítvány, egykori mesteréről a következőképpen nyilatkozik: „»…Thománnál tanulni több mint a zongorajáték mesterségét kitűnően elsajátítani, az a nevelés, amelyet Thománnál kapok, nemcsak a zongorakéznek és a muzsikus fülnek szól, hanem közvetlenül az emberi léleknek is« – írta Bartók Béla 1927-ben egykori mesteréről."
9 Lásd: Thomán István, *Pesti Hírlap*, XIV. évf. 123. sz. (1892. 05. 03.), 5.
10 Jelen írás a *Fejezetek a 20. századi magyar operett történetéből: Buttykay Ákos operettművészete* című kutatás keretein belül készült el. „AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTÉRIUM ÚNKP-21-3-I KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT."
11 Összefoglalását lásd például: BOZÓ Péter, *Operett Magyarországon,* é. n., http://www.zti.hu/mza/m0402.htm [Letöltés ideje: 2022. február 13.], Az operett társadalmi-kulturális kontextusáról lásd pl.: CSÁKY Móric, *Az operett ideológiája és a bécsi modernség*, ford. Orosz Magdolna, Pál Károly, Zalán Péter, Bp., Európa Kiadó, 1999, 31–41.
12 WINKLER Gábor, *A magyar operett*, Bp., Holnap Kiadó, 2018, 74–75.
13 Erről lásd például: BOZÓ Péter, *Fejezetek Jacques Offenbach budapesti fogadtatásának történetéből*, Bp., Rózsavölgyi és Társa, 2021.
14 KOCH Lajos, Kacsóh Pongrác „János vitéz"-e : adalék a budapesti színjátszás történetéhez = Das Singspiel „Held János" von Pankrazius von Kacsóh : ein Beitrag zur Geschichte der Budapester Schauspielkunst, *A Fővárosi Könyvtár évkönyve*, 1941/11, 143–172.
15 SZÉKELY György szerk., *Magyar Színháztörténet II. 1873–1920*., Bp., Magyar Könyvklub–OSZMI, 2001, 605–631.
16 SZÉKELY, i. m., 409.
17 *A bolygó görög*, *Magyar Szalon*, 1905-1906/XXIII., 12., Lásd még: *A bolygó görög*, *Ország-Világ*, XXVI. évf. 43. sz. (1905. október 22.), 808–809., „A Király Színházban…", *Budapesti Hírlap*, XXV. évf. 304. sz. (1905. november 3.), 13., *A bolygó görög, Budapesti Hírlap*, XV. évf. 290. sz. (1905. október 20.), 11–12.
18 *A bolygó görög, Új Idők*, XI. évf. 44. sz. (1905. október 29.), 433.
19 SZ., *A csibészkirály*, *Budapesti Hírlap*, XXVII. évf. 46. sz. (1907. február 22.), 14. vö. (-Idi), *Csibészkirály*, *Pesti Hírlap*, XXIX. évf. 46. sz. (1907. február 22.), 12.
20 FALK Zsigmond, *A csibészkirály*, *Ország-Világ*, XXVIII. évf. 8. sz. (1907. február 24.), 152–153.
21 *A csibészkirály*, *Színházi Élet*, VIII. évf. 24. sz. (1919. június 15.), 4–7.
22 „Február 17-e…", *Színházi Élet*, V. évf. 7. sz. (1916. február 13.), 20.
23 Tanára többek között Pártos Istvánnak: Pártos István, *Színházi Élet*, V. évf. 13. sz. (1916. március 26.), 11–12.
24 Buttykay Ákos kitüntetése, *Az Est*, XIV. évf. 58. sz. (1923. március 13.), 6.
25 A keletkezéstörténete is érdekes e darabnak, lásd *Az ezüst sirály, Színházi Élet*, IX. évf. 7. sz. (1920. február 15.), 2–11.
26 Próbálják az *Ezüst sirály*t, *Színházi Élet*, IX. évf. 4. sz. (1920. január 25.), 19–20.
27 Negyvenezer néző, nyolcvanezer tenyér, *Színházi Élet*, IX. évf. 8. sz. (1920. február 22.), 22–23.
28 Buttykay Ákos az *Ezüst sirály* világkörüli útjáról, *Színházi Élet*, IX. évf. 37. sz. (1920. szeptember 12.), 18.
29 Apponyi Albert és leánya az *Ezüst sirály* New York-i premierjén, *Színházi Élet*, XIII. évf. 44. sz. (1923. október 28.), 8.
30 *Olivia hercegnő, Színházi Élet*, XI. évf. 1. sz. (1923. január 1.), 3–13.
31 95 szereplő az *Olivia hercegnőben, Színházi Élet*, XI. évf. 48. sz. (1922. november 26.), 8–9., Lásd még: *Olivia hercegnő* titkai, *Színházi Élet*, XI. évf. 46. sz. (1922. november 12.), 47.
32 Ki írta a *Császárnő apródja* librettóját?, *Az Est*, XVI. évf. 53. sz. (1925. március 6.), 11.
33 Új Buttykay-operett, *Pesti Hírlap*, XLVII. évf. 58. sz. (1925. március 12.), 15., *A császárnő apródja, Színházi Élet*, XV. évf. 10. sz. (1925. március 8.), 20.